

Insekter som ikon för moral och överlevnadskonst – ett kulturentomologiskt symbolspråk som håller på att dö ut?

BENEDICTE ALBRECHTSEN

I en översiktsartikel från 1987 i tidskriften *Annual Review of Entomology* definierade Dr. Charles Hogue begreppet kultur-entomologi som insekters (och andra landlevande leddjurs) inflytande på litteratur, språk, musik, konst, religion och fritid. När intresset för insekter alltså inte handlar om överlevnad (hur man ska bli kvitt oönskade kryp i skog, mark, hus och hem, såkallad ekonomisk eller tillämpad entomologi), eller om sökandet efter ny entomologisk kunskap (vetenskaplig entomologi), eller det Hogue kallar människans samverkan med insekter i så primitiva kulturer (etnoentomologi), intag av insekter (entomofagi), eller kunskapen om insektbaserade farmaceutiska produkter (farmaentomologi), ja så kan man uppfatta det som kulturentomologi och alltså något som har med estetiska värden och njutning att göra.

Insekter som inspirerar människor till att lyckas

Muhammed Ali (alias Cassius Clay) sa att han övervunnit sina motståndare genom att flyta som en fjäril och sticka som ett bin, ”float like a butterfly, sting like a bee”. När han skulle beskriva sin strategi i boxningsringen, lät han sig alltså inspireras av insekters beteende och gjorde fjärilen och biet till symbol för de känslor som gjorde honom till en vinnare.

Insekter har ofta används till att illustrera känslor; båda positiva och negativa. Benjamin syrsa (Jimmy Cricket) uppträdde

första gången i Disneyfilmen *Pinocchio* (1940). Benjamin har i uppdrag att vara Pinocchios samvete tills dess att han har blivit en riktig pojke. I Carlo Collodis saga *Pinocchio* från 1880 existerar också en syrsa. Den är dock namnlös och när den vill tillrättavisa den levande trädockan, mosar Pinocchio den till döds redan i första kapitlet. Men syrsan har lyckats ta sig in i Pinocchios tänkande, vilket Collodis visar genom att låta syrsan återkomma som spöke senare i berättelsen.

Det är inte ovanligt med välmenande insekter eller insektlika varelser i sagor, som får lida för sina tjänster. I HC Andersens saga *Tummelisa* (1835) kidnappas den lilla flickan Tummelisa av en padda och sätts på ett näckrosblad i väntan

på att paddans son ska komma och gifta sig med henne. Efter att små fiskar har upptäckt hur utsatt den lilla flickan är, gnager de av näckrosbladets stjälk och snart landar en vacker vitfjäril på bladet. Tummelisa knyter den ena ändan av sitt skärp om fjärilen och fäster den andra vid bladet; sällskapet glider nu mycket snabbare framåt och Tummelisa är snart utom räckhåll för paddan. Fast nästa fara – en ollonborre – dyker snart upp på scenen, slår sin klo om Tummelisas smärta liv och flyger iväg med henne, mens hon förtvivlat tittar tillbaka mot fjärilen som är lämnad åt sitt öde.

Insekter som källa till kraft och förändring

I litteraturen har människor i behov av hjälp fått överfört egenskaper direkt från småkryp, som i berättelsen om hur Peter Parker blev till spindelmannen. Serie-tecknarna Stan Lee och Steve Ditko skapade 1962 historien om en nördig tonåring, som bits av en radioaktiv spindel under en skolutflykt till New York. Sedan metamorfoserar Peter till spindelmannen, men till en början förstår han inte att utnyttja sin nya övermänskliga kraft, som ska vara proportionerlig till en vanlig spindels. Han försöker tjäna pengar på sin talang, men inser efter smärtsamma händelser att hans öde är att bekämpa rånare, inbrottstjuvar och kriminella. De egenskaper som överförs från spindeln är fysiska och spindeln tilläggs ingen moralisk andel i de förändringar, som är resultatet av mötet mellan spindeln och Peter, men spindelns effekt tolkas ändå som positiv. I filmatiseringar av spindelmannen utvecklas spindelmannens förmågor ytterligare. Mekaniska anordningar, som skjuter iväg snabbstelnde vätska, och

som han hittills har dolt under dräkten, blir en del av spindelmannens fysiska förmåga.

Det är dock inte alltid att metamorfos leder till nyttiga egenskaper. Novellen ”Flugan” av George Langelaan (1957) handlar om en vetenskapsman i Kanada som är intresserad av teleportering. Han experimenterar med att teleportera sig själv och när han äntligen lyckas, råkar han samtidigt teleportera en fluga så att deras kroppar smälter samman. Novellen har filmatiserats flera gånger med lite olika tolkningar, men gemensamt är att teleporteringen inte leder till något bra. Sensmoralen kanske är att den nonchalante vetenskapsmannen sysslar med något han inte förstår konsekvenserna av. Utvecklingen inom vetenskapen med genmanipulering av bakterier, växter och djur på löpande band, kanske är en anledning till att ytterligare en filmversion, att läggas till de från 1958 och 1986, och en opera av originalet väntas få premiär i 2008. Dessutom har berättelsen gett upphov till åtskilliga uppföljningsfilmer av typen ”Flugans återkomst” (1959) och ”Flugan 2” (1989).

Symbolvärdet av insekter krymper

Muhammed Ali, en verklighetens hjälte associerade sina förmågor med fjärilens elegans och biets snabbhet och styrka, och vittnar om att han måste ha varit ute i naturen och upptäckt samband där, som inspirerar honom i sitt yrke.

På samma sätt kan användandet av djur i äventyrs- och fantasylitteratur ses som en kommentar till samhällets utveckling i stort. I tidiga berättelser behandlas småkrypen med viss respekt och erkännande, Benjamin syrsa, vitfjärilen och ollonborren tilldelades alla en personlighet.

Men i de senare exemplen, Spindelmannen och Flugan, har djurens röst försvunnit.

Många moderna filmatiseringar med insekter och spindeldjur i huvudrollen vittnar om att detta kan vara en trend i tiden. Filmerna har ofta karaktär av skräckfilm där människor hotas av insekter eller spindeldjur. I dessa produktioner framställs djuren som skrämmande, farliga och äckliga, oftast ”over size”, och de uppträder enstaka eller i ohanterbara svärmar (t.ex. i Hollywoodtitlarna ”Mosquito”, ”Ticks” och ”Mimic”). Undantagsvis framställs insekter inte som äckliga. Hollywoodfilmen ”Bugs”, den franska filmen ”Microcosmos” och den ryska barnfilmen ”Karik och Valjas äventyr” är exempel på detta. Dessa filmer undervisar tvärtom mer eller mindre underhållande om smådjurens livsmiljö och man kan tänka sig att de i viss mån kan kompensera för frånvaron av egna upplevelser i naturen.

Både skräck- och undervisningsberättandet är dock ett steg bort från tanken om

närhet och ömsesidig respekt mellan människan och djuren som Carlo Collodis, HC Andersen och Muhammed Ali ger exempel på. Med Hogue's definition av olika inriktningar inom entomologin känns skräckberättandet närmare besläktat med ekonomisk eller tillämpad entomologi och undervisningsberättandet med vetenskaplig entomologi, mens den estetiska eller njutbara moraliska delen (kultur-entomologin) inte verkar ta så mycket plats i moderna produktioner.

Källor:

Om olika typer av entomologi:

Hogue, C. 1987: Cultural entomology, Annual Review of Entomology 32:181-199.

Om Pinnocio, spindelmannen och flugan:

Wikipedia Den fria encyklopedi, på internet

Andersen, H.C. 1835. Tommelise.

Författarens adress:

benedicte.albrechtsen@plantphys.umu.se

Berggatan 2, 91331 Holmsund

